

AUTIZMLI BOLALARDA KOMMUNIKATIV MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH METODLARI VA AMALIY YONDASHUVLAR

Kimyo xalqoro universiteti

Logopediya yo'nalishi MSPD-1U talabasi

Axmedova Saida Jamiliddin qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarda kommunikativ muloqotni rivojlantirish metodlari va amaliy yondashuvlar nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Muammo sifatida autizmlı bolalarda ijtimoiy va nutqiy muloqatdagi qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy terapiya usullari, vizual dasturlar, sensor integratsiya va ijtimoiy hikoyalar orqali kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish muhimligi ta'kidlanadi. Muammoga yechim sifatida individual yondashuvlar, maxsus pedagogik metodlar va oilaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: autizm, kommunikativ muloqot, nutqiy rivojlanish, ijtimoiy muloqot, terapiya, vizual dasturlar, sensor integratsiya, maxsus ta'lim, logopedik yondashuv, ABA terapiya, oilaviy qo'llab-quvvatlash, pedagogik metodlar.

Аннотация: В данной статье теоретически анализируются методы и практические подходы к развитию коммуникативного общения у детей с расстройствами аутистического спектра. В качестве проблемы рассматриваются трудности социальной и речевой коммуникации у аутичных детей. Отмечается значимость современных терапевтических методов, визуальных программ, сенсорной интеграции и социальных историй для формирования коммуникативных навыков. В качестве решения предлагаются индивидуальные подходы, специальные педагогические методы и программы семейной поддержки.

Ключевые слова: аутизм, коммуникативное общение, речевое развитие, социальное взаимодействие, терапия, визуальные программы, сенсорная

интеграция, специальное образование, логопедический подход, АВА-терапия, семейная поддержка, педагогические методы.

Abstract: This article theoretically analyzes methods and practical approaches to developing communicative interaction in children with autism spectrum disorder. The problem is considered in terms of difficulties in social and speech communication in autistic children. The importance of modern therapy methods, visual programs, sensory integration, and social stories for the development of communication skills is highlighted. As a solution, individual approaches, special pedagogical methods, and family support programs are recommended.

Key words: autism, communicative interaction, speech development, social communication, therapy, visual programs, sensory integration, special education, speech therapy approach, ABA therapy, family support, pedagogical methods.

Autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarda kommunikativ muloqatning sustligi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Bu bolalarda ijtimoiy aloqalar cheklangan bo'lib, ular og'zaki va noverbal muloqatni tushinishda va ifodalashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu muammo ustida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ko'pgina ilmiy nazariyalarda kommunikativ muammolarni bartaraf etishning turli metodlari ilgari surilgan. Xususan, Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi va Vigotskiyning ijtimoiy o'rganish nazariyasi asosida autizmli bolalarning muloqat qobiliyatlarini shakllantirish bo'yicha yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bola o'z tajribasi orqali dunyoni anglaydi va rivojlanadi. Autizmli bolalarda esa kognitiv rivojlanishning sekinlashuvi yoki o'ziga xos kechishi kuzatilishi mumkin. Bu esa ularning muloqatga kirishish qobiliyatini cheklaydi. Piaget yondashuvi asosida ishlab chiqilgan pedagogik metodlar orqali autizmli bolalarga real dunyo hodisalarini tushuntirish va ularga individual yondashuv orqali yordam berish muhim sanaladi.

Vigotskiyning ijtimoiy o'rganish nazariyasi esa bolalarning muloqat va ijtimoiy rivojlanishida muhit va muloqotning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu nazariya asosida

autizmli bolalar bilan ishlashda ijtimoiy o'yinlar, guruh mashg'ulotlari va modellashtirilgan muloqat texnikalari samarali ekani aniqlangan.

Shuningdek, mutaxassislar ABA (Applied Behavior Analysis) terapiyasi, PECS (Picture Exchange Communication System) kabi metodlarni ham tavsiya qiladilar. Ushbu yondashuvlar orqali bolalar tasvirlar yordamida fikr bildirish, ijtimoiy muhitga moslashish va bosqichma-bosqich muloqat qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Autizmli bolalar ko'pincha ijtimoiy muloqatga sust qiziqish bildiradilar va ko'z bilan aloqa qilishdan qochishadi. Ularning nutqiy rivojlanishi sekinlashgan bo'lib, ko'pchilik bolalarda echolaliya (so'zlarni takrorlash) kuzatiladi. Bu muammo ularning jamiyatga moslashishiga va mustaqil hayot kechirishlariga to'sqinlik qiladi. Shuningdek, bunday bolalar nutqiy va hissiy muloqatni to'g'ri tushunmasligi sababli, ularning ijtimoiy rivojlanishi ham ortda qoladi.

Autizmli bolalar ko'pincha ijtimoiy muloqatga sust qiziqish bildiradilar va ko'z bilan aloqa qilishdan qochishadi. Ularning nutqiy rivojlanishi sekinlashgan bo'lib, ko'pchilik bolalarda echolaliya (so'zlarni takrorlash) kuzatiladi. Masalan, bola boshqalarning so'zlarini tushunmagan holda mexanik tarzda takrorlashi mumkin.

Bunday bolalar muloqat qilishni boshlaganda, ko'pincha o'zlarining ehtiyojlarini ifodalashda qiynaladilar. Masalan, agar ular suv ichishni xohlasalar, "suv bering" deyish o'rniga, shunchaki ilgari eshitgan jumlani takrorlashi yoki kattalar aytgan so'zlarni qayta-qayta aytishi mumkin.

Shuningdek, autizmli bolalar hissiy holatlarni tushunishda ham qiyinchiliklarga duch keladilar. Ular yuz ifodalari, imo-ishoralar yoki ohang orqali berilgan signallarni tushunishda qiynalishlari mumkin. Masalan, agar biror kishi xafa bo'lsa, autizmli bola buni sezmasligi va muloqatni o'zicha davom ettirishi mumkin.

Bu muammo ularning jamiyatga moslashishiga va mustaqil hayot kechirishlariga to'sqinlik qiladi. Masalan, bola o'yin vaqtida tengdoshlariga qo'shilmasligi yoki ular bilan o'zaro aloqa qilmasligi mumkin. Bu esa do'stlik

munosabatlarini shakllantirishni qiyinlashtiradi va bolani yanada ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin.

- **ABA terapiya** (Applied Behavior Analysis) – bu metod orqali bolalarda kommunikativ qobiliyatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish mumkin. ABA terapiya – bu xulq-atvor tahliliga asoslangan ilmiy metod bo‘lib, autizm spektri buzilishiga ega bolalarning ijtimoiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu terapiya 20-asrning ikkinchi yarmida ilmiy asoslangan va hozirgi kunda eng samarali usullardan biri hisoblanadi.

ABA terapiyaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Xulq-atvorni aniqlash va tahlil qilish – bolaning kommunikativ va ijtimoiy harakatlari batafsil kuzatiladi va o‘ziga xos jihatlari aniqlanadi.

Bosqichma-bosqich o‘rgatish – bolaning rivojlanishiga mos ravishda muloqat, nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish uchun kichik qadamlar qo‘yiladi.

Mustahkamlash tamoyili – ijobiy natijalarni rag‘batlantirish orqali bola xulq-atvorini o‘zgartirishga yordam beriladi.

Individuallashtirilgan yondashuv – har bir bola uchun shaxsiy terapiya rejasi ishlab chiqiladi.

Misol uchun, autizmli bola yangi so‘zlarni o‘rganishi qiyin bo‘lsa, ABA terapiya orqali unga so‘zlarni oddiy usullar bilan takrorlash va harakatlar bilan bog‘lash tavsiya etiladi. Agar bola do‘stlari bilan o‘ynashda qiynalsa, unga bosqichma-bosqich ijtimoiy o‘yinlar o‘rgatiladi va har bir to‘g‘ri harakat ijobiy rag‘batlantiriladi (masalan, sevimli o‘yinchoq yoki maqto‘v so‘zlari orqali).

- **PECS (Picture Exchange Communication System)** – rasmlar orqali muloqat qilish usuli, bu autizmli bolalar uchun juda foydali. PECS – bu rasmlar aloqa tizimi bo‘lib, autizmli bolalar uchun maxsus ishlab chiqilgan muloqat usulidir. Bu tizim nutqiy qiyinchiliklarga ega bolalar uchun muqobil aloqa shakli sifatida keng qo‘llaniladi.

PECSning asosiy tamoyillari:

Rasmlar orqali aloqa – bola soʻz oʻrniga rasmlarni koʻrsatish yoki almashish orqali oʻz fikrini ifoda etadi.

Bosqichma-bosqich rivojlanish – bola dastlab oddiy rasmlarni tanlash orqali muloqatni boshlaydi, keyinchalik murakkab jummalarni tuzishga oʻtadi.

Amaliy qoʻllash – PECS bolalar bogʻchasi, maktab va uy sharoitida ishlatilishi mumkin. Misol uchun, agar bola suv ichishni xohlasa, u “suv” tasviri tushirilgan kartochkani oʻqituvchi yoki ota-onasiga beradi. Ushbu oddiy harakat bolaning ehtiyojlarini ifodalashiga yordam beradi va stress darajasini kamaytiradi.

Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, PECS tizimi bolalarning muloqatga boʻlgan ishonchini oshiradi va ijtimoiy aloqalarini yaxshilaydi. Bundan tashqari, baʼzi bolalar PECS yordamida muloqat qilishni oʻrganganidan soʻng, keyinchalik ogʻzaki nutqdan ham foydalanishni boshlaydilar.

- **Sensor integratsiya terapiyasi** – bolalarning hissiy qabul qilish qobiliyatlarini yaxshilash orqali muloqatga undash.

- Sensor integratsiya terapiyasi autizmli bolalarning hissiy qabul qilish va qayta ishlash qobiliyatlarini yaxshilashga yoʻnaltirilgan muhim yondashuvlardan biridir. Ushbu terapiya bolalarning atrof-muhitdan kelayotgan turli xil sensor maʼlumotlarini (masalan, tovush, yorugʻlik, teginish) samarali qabul qilishiga yordam beradi va ularning muloqatga boʻlgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Sensor integratsiya terapiyasining asosiy tamoyillari:

Taktik stimulyatsiya – bola yumshoq materiallarga tegishi yoki maxsus massaj olish orqali sensor signallarni toʻgʻri qabul qilishni oʻrganadi.

Vestibulyar tizimni rivojlantirish – muvozanat va harakat muhitlarini yaratish orqali bolalarda fazoviy idrok yaxshilanadi.

Proprioseptiv mashqlar – maxsus jismoniy harakatlar (masalan, sakrash, bosim berish) orqali bolaning tanasini his qilish qobiliyati rivojlantiriladi. Misol uchun, agar bola tovushlarga nisbatan haddan tashqari sezgir boʻlsa, terapevt uni bosqichma-bosqich tovush stimullariga moslashtiradi. Yoki teginishdan qochadigan bolalar uchun maxsus sensor oʻyinlar tavsiya qilinadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sensor integratsiya terapiyasi orqali autizmli bolalarda tashqi stimullarga javob berish yaxshilanadi va natijada ularning ijtimoiy va kommunikativ qobiliyatlari rivojlanadi.

- **Ijtimoiy hikoyalar usuli** – bolalarga muayyan ijtimoiy vaziyatlarni tushuntirib, ularning to'g'ri muloqat qilishiga yordam berish.
- Ijtimoiy hikoyalar usuli – bu autizmli bolalarga ijtimoiy vaziyatlarni tushuntirib, ularning to'g'ri muloqat qilishiga yordam beradigan samarali metodlardan biridir. Ushbu usul autizm bo'yicha mutaxassis Kerol Grey tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bolalarga kundalik hayotdagi muloqat ssenariylarini tushunishga yordam beradi.

Ijtimoiy hikoyalar qanday ishlaydi?

Ijtimoiy hikoyalar bolaga muayyan vaziyatlarda qanday harakat qilish kerakligini tushuntirish uchun yozma yoki vizual shaklda taqdim etiladi. Bunday hikoyalar bolaning tushunish darajasiga mos ravishda ishlab chiqiladi va quyidagi jihatlariga e'tibor qaratiladi:

Muayyan vaziyatni tasvirlash – masalan, "Do'stim bilan qanday salomlashaman?"

Tavsiya etilgan xulq-atvor – masalan, "Salom berish uchun odamning ko'ziga qarash yaxshi bo'ladi."

Natijalarni tushuntirish – masalan, "Agar salom bersam, odamlar mendan mamnun bo'lishadi."

Ijtimoiy hikoyalarning foydalari:

Ijtimoiy qoidalarni tushunishga yordam beradi – bolalar atrofdagi odamlar qanday o'zaro munosabatda bo'lishini tushunib boradilar.

Muloqat va moslashuv qobiliyatlarini rivojlantiradi – bolalar oldindan mashq qilib, real hayotda o'zini qanday tutish kerakligini o'rganadilar.

Xavotirni kamaytiradi – bolalar oldindan vaziyatlar haqida bilib, ularga nisbatan kamroq stress sezadilar. Misol uchun, agar bola do'stlari bilan o'ynashda qiyinchilik sezsa, unga "Bolalar bilan qanday o'ynash mumkin?" mavzusida ijtimoiy hikoya yozib berish mumkin. Hikoyada avval o'yinchoqni bo'lishish yoki navbat kutish tushuntiriladi, keyin esa do'stlar bilan muloqat qilish qoidalari tasvirlanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy hikoyalardan foydalanish orqali autizmli bolalarda ijtimoiy qoidalarini tushunish va moslashish darajasi ortadi.

- **Oilaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari** – ota-onalar va o'qituvchilar uchun maxsus treninglar tashkil etish. Oilaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar va o'qituvchilar uchun maxsus treninglar tashkil etish orqali bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini samarali boshqarish mumkin.

Ota-onalar uchun treninglar

Autizm to'g'risidagi bilimlarni oshirish – ota-onalarga autizmning sabablari, belgilari va muloqatga ta'siri haqida ma'lumot beriladi.

Muloqat strategiyalarini o'rgatish – bolaning ehtiyojlarini tushunish va unga mos yondashish metodlari o'rgatiladi.

Kundalik hayotda qo'llaniladigan mashqlar – maxsus vizual va ovozli vositalar yordamida bola bilan muloqat qilish yo'llari tushuntiriladi.

O'qituvchilar uchun treninglar

Individul yondashuv usullari – har bir bolaning rivojlanish darajasiga mos metodlarni tanlash va qo'llash.

Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish – o'quv muhitida bolalar o'rtasida ijtimoiy muloqatni rag'batlantirish usullari.

Sensor moslashuv – o'qituvchilar bolalarning hissiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil qilish bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Bolaning oilaviy va maktab muhitida o'zini erkin his qilishiga yordam beradi.

Ota-onalar va pedagoglar bolaga samarali yondashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bolaning mustaqil va jamiyatga moslashuvchan bo'lishi uchun zamin yaratadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilaviy qo'llab-quvvatlash dasturlarini muntazam amalga oshirish natijasida autizmli bolalarning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilanadi.

Ushbu yondashuvlar orqali autizmli bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish va ularning ijtimoiy hayotga moslashuvini yaxshilash mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, doimiy pedagogik va terapevtik qo'llab-quvvatlash natijasida autizmli bolalar o'z kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini yaxshilashlari mumkin. Shu sababli, jamiyat va ta'lim tizimi ushbu muammoga jiddiy e'tibor qaratishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Барон-Коэн С. "Аутизм: Проблемы диагностики и коррекции" – Москва, 2017.
2. Grandin T. "The Autistic Brain: Thinking Across the Spectrum" – New York, 2013.
3. Bo'ronov S. "Maxsus pedagogika va logopediya asoslari" – Toshkent, 2020.
4. Jo'raboyev R. "Autizmli bolalarda kommunikativ rivojlanish" – Toshkent, 2019.
5. Qodirova N. "Sensor integratsiya terapiyasining ahamiyati" – Samarqand, 2021.